

Красницкая Г.М. СИМВОЛЫ И ОБЕРЕГИ УКРАИНЦЕВ

В статье рассматриваются некоторые символические формы святыни и оберега украинского народа. Анализируется специфика использования крашанки, как символ жизни в традиционной обрядности украинцев.

Ключевые слова: символ, традиция, обрядность, оберег, крашанка.

Krasnitska G.M. SYMBOLS AND CHARMS UKRAINIAN

The article discusses some symbolic forms of sanctuary and talisman of the Ukrainian people. Analyzes specificity using Easter eggs as a symbol of life in traditional rituals Ukrainian.

Keywords: symbol, tradition, ritual, talisman, egg

УДК 392.77 (477)

Н.В.Жмуд

«ЧУЖІСТЬ» У ТРАДИЦІЙНІЙ ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ

В статті через структурно-семантичний підхід показано механізми конструювання образу «чужого» і шляхи подолання «чужості» в традиційній весільній обрядовості українців.

Ключові слова: «чужий», «свій», весільна обрядовість, традиція, структурно-семантичний підхід.

У відповідності до природного циклу існування людини склався комплекс родинних обрядів та ритуалів, які в образно-символічній формі визначали певні етапи її життя і окремі стадії розвитку сім'ї. Їхня значимість пояснюється тим, що носії традиційної культури реальнішим вважали не скільки природний факт, стільки символ [1, с. 54]. Набуття нової соціальної ролі здійснювалося через проходження так званої «межі». Саме опозиція старого («свого»)/нового («чужого») світів визначала зміст звичаїв та обрядів.

Чи не найповніше міфологічна семантика «межі» присутня у весільній обрядовості, оскільки символіка пограниччя широко простежується як у комплексах сакральних ритуалів, так й у соціально-юридичних конструкціях. Релігійно-магічні дії спрямовувалися на забезпечення порядку та уникнення безладдя в «своєму» світі та успішний перехід в «чужий».

Конструювання «чужості» розглядатимемо за схемою переходу Арнольда ван Генепа, інтерпретованою українським етнологом М.Маєрчик: не окремий етап ритуалу, а весь ритуал є здійсненням переходу, який відбувається через перемикання фази елімінації на фазу інтеграції [2, с. 47].

Важливою для розуміння протистояння «свій»/«чужий» є символіка втрати старих й здобуття нових тілесних функцій. Однією із ритуальних характеристик нареченої («невеста», тобто невідома, незнайома) [3, с. 162] є нерухомість. Вона виявлялася у забороні після сватання відвідувати досвітки та церкву (у вислові «сидить, як засватана» акцент робиться саме на першому слові). Наречений теж мало дієвий на сватанні (за нього все роблять сватачі). Відомі випадки, коли під час «комори» молодий не справлявся зі своїми подружніми обов'язками. Причину статевої несили чоловіка вбачали у втручанні «чужих» сил («не можна перед коморою обертатися назад, бо до справи може вмішатися якийсь ворог, встроївши чи голку, чи закрутивши вузла») [4]. В цьому випадку старший боярин та дружки виводили нареченого з приміщення, відчиняли на господарстві всі засувки, розв'язували всі вузли. Якщо й це не допомагало, то функції молодого виконував старший боярин або дефлорацію здійснювали штучним шляхом свахи. Інколи для успішної дефлорації наречена у комору брала як оберіг весільну шишку (Чернігівщина), яка мала магічно-фалічне навантаження.

Загалом обряд дефлорації мав на меті не стільки перевірку дотримання цноти, скільки на успішне продовження роду та допомогу нареченим в позбавленні «чужості». В разі втручання третьої особи, аби неприємні болісні відчуття дівчини асоціювалися саме з ритуалом («чужими»), а не з майбутнім чоловіком.

Пасивність молодих на весіллі підкреслювалась звичаєм їх водити [5]. Ця лексема передавала ідею символічної безпомічності у «чужому» світі. Також під час весільного переміщення ключовим є слово «поїзд» (а не «перехід») як черговий акцент на ідеї пасивності та далекої дороги у «чужий» світ [6, с. 219-323].

Перейми весільного поїзду прочитуються як ускладнення (те, що в будь-якій ініціації є етапом екзамінування) дороги в новий світ. Мотиви «воріт» і «порогу» (пропускні пункти для «чужих» – сватів, а згодом й сватів), води (переливання, кроплення), «моря» (через яке дівчина припливає до свого майбутнього чоловіка) як маркерів «межі» присутні у ритуалах й фольклорно-етнографічних текстах [7].

Програмуванням правильної поведінки у новому («чужому») світі є традиція виводити наречених на перший танець. Семантичне навантаження обряду «викручування» (староста обертає молодих перед громадою) полягає у демонструванні наречених своєї повноцінності та дієздатності [8, с. 83-88].

Усі ритуальні післявесільні виходи молодої (прибирання та готування їжі в хаті свекрів) й молодого (запросини батьків дружини в гості, пригощання) мали програму їх тілесної активізації.

Сліпота (невидимість) та німота (глухота) розкривали ідею тілесної неповноцінності наречених. Так, сліпота прочитувалася в одяганні фати; опусканні нареченою голови на стіл в момент приходу за нею молодого; накриванні голови хусткою під час виходу із своєї хати та входженні в хату чоловіка; «вдивляння» в нареченого через ритуальний хліб – дивень; «виколоуванні очей» невістці під час покривання (свекор махав ножом перед її очима) (Галичина, Полісся). Промовистим є обряд «заглядання в піч» матір'ю після від'їзду дочки з хати на вінчання. Його зміст дозволяє проводити паралелі із поховальним обрядом: повернувшись із кладовища, рідні торкалися комина й заглядали в піч, аби не тужити за небіжчиком [9, с. 100]. У народній традиції піч ототожнюють із жінкою й жіночим лоном, тому піч як «коридор» сполучає внутрішній і зовнішній світи, людський та потойбічний («свій»/«чужий») [10, с. 101]. Звідси дії біля печі і з піччю («колупання печі» дівкою під час сватання), сполучених із переміщенням душі з тіла чи в тіло, пов'язували з переродженням і переходом.

Німота проявлялась у мовчанні наречених під час сватання. Молоді ніколи не промовляли самі обрядових текстів й не співали.

Сліпота та німота закінчувалися покриванням молодої хусткою, передостаннім перед «коморою» кроком переходу між «цим» («своїм») і «тим» («чужим») світами. На Поділлі, наприклад, зняття сліпоти закріплювали ще й наявністю води: «як покривають молоду на Поділлі вдома – завивають в намітку, до церкви ходять на «вивід», садовлять її на ослін, чи що, а під ослоном відро з водою...» [11, с. 62]. Відтинання коси молодої під час покривання мало теж символіченавантаження. У волоссі, за народними уявленнями, перебувала душа людини. «Вмираючи», ініціантприносить у жертву свою душу – попередню суть.

Часовий код(ніч/день) теж відігравав у подоланні «чужості» важливу роль. Так, передвесільні та перші весільні фази (сватання, випікання короваю, виготовлення гільця, розплітання) відбувалися ввечері чи вночі («чужий» час), тоді як останні – вранці («свій» час).

Типовим весільним мотивом є тема «зв'язаності» рук (перев'язування родичів хустками, рушниками, полотном, сорочками) як символ поєднання «чужих» родів. Перев'язування здійснювалося також із обереговою метою: «жиніх і свати – це ж вроді як чужаки, а від чужих що хочеш можна ждати, самі понімаєте...» [12]. Для нейтралізації їхнього можливого негативного впливу всіх перев'язували, що семантично межує з темою злодійства-«чужості». Пізніше в контексті народного православ'я рушники пов'язували «навхрест» із обереговим значенням хреста. Поєднання означав й обмін подарунками. Зокрема, звичай дарувати чоботи як знак взутості («свого») на протигагу роззутості («чужого»: покійників ховали роззутими).

Також у весільному обряді попарно зв'язували мотузкою й інші атрибути, а саме – глечики, кочерги. В народних уявленнях, глечик є символом єднання Землі і Сонця («свого» та «чужого»). Він сприймається як вмістилище духу всієї родини і душі кожного її члена. Звідси, його використання у найважливіших обрядах (в ньому варять і зберігають кутю; виставляють на тинах, щоб вберегти господарство від усіяких бід; при новосіллі жар із печі старої хати переносять до нової тощо). Окрім всього, глечик є символом людської злагоди: посваритися – означало «побити горшки». Кочерга є фалічним символом, до того ж, так називався розріз у штанах спереду [13]. Ймовірно, тема зв'язування глечика та кочерги означає поєднання «чужих» світів – чоловічого й жіночого (фольклорні тексти про побиття кочергою баби в контексті циганщини на весіллі асоціювався із коїтусом). Те ж саме може стосуватися і семантичного навантаження глечика (як символ жіночого лона): «Гончар, мате, гончар, мате, Треба йому трохи дати: Сюди тер, туди тер. Та й наробив макітер» [14].

Наявність вузликів на одязі молодих означали створення непрохідної межі між «чужим» і «своїм» світами, що гарантувало захист пари від «потойбічних сил». Зазвичай, при вінчанні всі вузли (навіть у присутніх у церкві) розв'язувалися метою програмування легкого зачаття та народження здорової дитини.

Кількість одягу є маркером соціалізації (зменшення/збільшення соціальних функцій). Пік одягнутості припадає на фертильний період шлюбного життя. Тенденцію до надмірної кількості одягу яскраво видно у весіллі: одягання нареченої в кілька комплектів одягу (інколи й молодий одягає даровану сорочку поверх своєї), одягання верхнього одягу незалежно від пори року.

Оголення наречених як переходових персонажів в ряді обрядів («барвінковий», підготовка до весільного поїзду, «комора» тощо) є теж обов'язковим актом. Повне роздягання описує натуралізацію тіла, звільнення від усіх культурних та соціальних маркерів: «сережки, намисто, весь одяг і білизну, ... квітки, ленти, ... розплітали коси...». Це нівелювання маркерів узгоджується з тенденцією, коли в ритуалі на деяких етапах зменшено категоричність стратифікацій. Ритуал може навмисно «розігрувати», як особа потрапляє в «іншу», «чужу» соціальну нішу. Наприклад, традиція годувати молодих на весіллі (немовлячий дискурс) або давати молодому, друзкам ціпки (старість) [15, с. 167]. Діалектні лексеми на позначення роздягання передають ідею саме «розбирання», яке семантично близьке до розв'язування (в даному контексті – розривання із «своїм» світом та входження до «чужого»). «Розбиратися» є антонімом до слова «одяг», «стрій». В українській мові «строїтися» означає «гарно вбиратися».

Під час циганщини обрядове травестування (використання функціонально невідповідного елемента одягу, його застосування до невідповідної частини тіла, відсутність потрібного компонента, одягання «навиворіт»), порушуючи порядок, підкреслює ступінь чужинності, несправжності [16, с. 147]. Від таких «гостей»-«чужинців» відкуповувалися: пригощали і проганяли.

Ритуальні трапези (кулінарна і харчова) і правила етикету посідають важливе місце в організації ритуального тексту. Відома заборона молодим сідати до столу разом із гостями, а інколи навіть їсти (маркер їжі є знаком світу людей). Остаточне стирання «межі» закріплювалось обрядом спільного поїдання нареченими та двома родинами весільного хліба та приготування на другий день невісткою сніданку. Відбувалося ритуальне обмивання рук головних весільних персонажів [17, с. 69]. Наречена вішала на кілок принесений із собою рушник – модель дороги, яка полегшувала зв'язок між «чужими» світами (родинами).

Концепт «сирий» (холодний) є тотожним до негативного, а «гарячий» – до позитивного. На Поліссі молоду називали «гарячою», коли дефлорація проходила успішно. У цьому сенсі гаряча означала готова до репродуктивних функцій (стала повноцінною жінкою). Регіональними варіантами є синоніми «завести», «розбудити», «запалити».

Післявесільні обряди остаточно зміцнювали зв'язок між родинами молодих і полегшували призвичаєння молодої в чужому домі. На «мінах» батько молодої віддавав обіцяне під час сватання і заручин.

Структурно-семантичний підхід дав можливість виявити «чужість» у двох площинах. По-перше, набуття нових соціальних ролей, які ставали основними у житті. По-друге, на сакральному рівні протистояння «чужих» світів (чоловіче-жіноче, живий-мертвий, день-ніч), що підтверджує дуалістичність домодерного світогляду. Алгоритм творення «чужості» та шляхи її подолання в базових конотаціях відбувається за спільною для будь-якого традиційного суспільства схемою, в основі якої – інстинкт самозбереження.

В даному дискурсі залишається відкритим питання, чи є специфічною природа «чужості» українців? Чи отримуємо ми через екзистенційний індивідуалізм як ментальну парадигму образ «іншого» переважно як образ «чужого»? І в зв'язку з цим, порівняно з іншими етносами, більшу кількість звичаїв та обрядів, спрямованих на подолання «чужості».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Топоров, В. О ритуале. Введение в проблематику / В.Топоров. – М.: Наука, 1988. – С.54
2. Маєрчик, М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М.Маєрчик. – К.: Критика, 2011. – С. 54.
3. Бидерманн Г. Энциклопедия символов. – Москва: Республика, – 1996. – 336 с/

4. Махній, М. Дівоча цнота як культурний феномен [Електронний ресурс]: Етносексологія: ерос і культура // Режим доступу : <http://makhnii-ethnikos.blogspot.com/2011/12/blog-post.html>. – Дата доступу: 2.12.2012.
5. Яшуржинский, Хр. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма // Киевская старина. – К., 1896. – 40 с.
6. Вовк, Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. – К.: Мистецтво. – 1995. – С.219-323.
7. Терещук, В. Полісемантичність символу межі у родинній обрядовості [Електронний ресурс]: Науковий блог НаУ «Острозька академія» // Режим доступу: <http://naub.org.ua>. – Дата доступу: 8.03.2011.
8. Кравченко В. Етнографічні матеріали, зібрані Васильом Кравченком на Україні, а більшістю в межах Волині. – Житомир, 1914. – С.83-88.
9. Маєрчик. Вказана праця. – С. 100.
10. Там само. – С. 101.
11. Маховська, с. Деякі елементи ініціаційної символіки у весільній пісенності Поділля / С. Маховська // Мандрівець: науковий журнал. – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія». - 2008. – № 6. – С.62.
12. Польові матеріали: записано Степанкевич М.П. від Супрігана Василя Павловича, 1928 р.н., с. Миколаївка Козятинського району Вінницької області, 2010 р.
13. Зап. 5.06.1998 р. М. М. Красиков від Дар'ї Олександрівни Кравченко, 1945 року народження, село Очеретове Валківського району Харківської області.
14. Там само.
15. Маєрчик. Вказана праця. – С. 167.
16. .Виноградова, Л. Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян: Генезис и типология колядования / Л.Н.Виноградова. – М., 1982.
17. Босий, О. Священне ремесло Мокоші [Електронний ресурс] / О.Босий // Режим доступу: <http://library.kr.ua>. – Дата доступу: 30.04.2011.
18. Курочкін, О. Українці в сім'ї європейській. Звичаї, обряди, свята / О.Курочкін. – К., 2004.

Жмуд Н. «ЧУЖДОСТЬ» В ТРАДИЦИОННОЙ СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ УКРАИНЦЕВ

В статье через структурно-семантический подход показаны механизмы конструирования образа «чужого» и пути преодоления «чуждости» в традиционной свадебной обрядности украинцев
Ключевые слова: «чуждой», «своей», свадебная обрядность, традиция, структурно-семантический подход.

Zhmud N. «FOREIGNNESS» IN A TRADITIONAL MARRIAGE CEREMONY UKRAINIAN

The article reveales mechanisms of forming the image of «a stranger» and ways of overcoming the feeling of «to be strangers to one another» in a traditional wedding ritualism of the Ukrainians through the structural semantic approach.
Key words: «strange», «one's own», wedding ritualism, tradition, structural semantic principle.

УДК 37.013.43(045)

Г.М. Красніцька

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА

В статті проаналізовано історичні засади педагогічної культури викладача в процесі підготовки майбутніх фахівців. Також розглянуто розвиток освіти і науки в Україні . Вивчення поведінки і повсякденної діяльності передових викладачів.

Ключові слова: педагогічна культура, імідж, мотивація праці, підготовка фахівців, розвиток освіти і науки, педагогічна культура викладача.

Мета даної статті – дослідити методологічні засади формування професійної етики та педагогічної культури викладачами в процесі підготовки фахівців, навести основні чинники етичної відповідальності, педагогічної майстерності, культура поведінки, науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів. Дослідити ефективність діяльності викладача, визначити педагогічну діяльність за її змістом та вивчити поведінку і повсякденну діяльність передових викладачів.

Аналізуючи останні публікації з приводу дослідження історичних засад формування педагогічної культури викладача, можна виділити праці таких вчених та авторів: С.У.